

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.03.054>

УДК 811.161.2'374:82-95

Л.І. ДІДУН, кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: lilia-didun@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5061-8138>

З.Г. КОЗИРЄВА, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: zinaidakozyreva@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6880-3067>

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЧНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ *

У статті висвітлено здобутки лексикографів Інституту української мови НАН України за 30 років діяльності установи. Автори репрезентують зrealізовані проекти словників різних типів і жанрів, зокрема словник синонімів, фразеологічні словники. Особливу увагу зосереджено на досягненнях тлумачної лексикографії, основою для якої став академічний «Словник української мови» в 11 томах. Автори узагальнюють теоретичні та практичні здобутки в жанрі «зведений словник», що прислужилися у створенні індексу «Українського лексикону кінця XVIII — початку XXI ст.», моделюванні «Словника мови творчої особистості XX — початку XXI ст.». Схарактеризовано новітні засоби розширення джерельної бази та принципи укладання сучасних лексикографічних праць. Окреслено практичні перспективи у створенні словника активного слововживання. Запропоновано огляд монографій, наукових персональних збірників, науково-практичного щорічника «Лексикографічний бюлетень». Закцентовано увагу на міжвідомчому проєкті «Архівна картотека».

Ключові слова: тлумачна лексикографія, джерельна база лексикографії, словник синонімів, фразеологічний словник, зведений словник, авторська лексикографія, неографія, лінгвоперсоналогія.

Академічна лексикографія в Інституті української мови НАН України успадкувала теоретичні та практичні здобутки усього попереднього періоду формування словникової справи в Україні. На початку 90-х років минулого століття основним найповнішим джерелом тлумачення слів,

---

Цитування: Дідун, Л.І., Козирєва, З.Г. (2021). Українська академічна лексикографія: здобутки та перспективи розвитку. *Українська мова*, 3 (79), 54—65. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.03.054>

зразком лексикографічного моделювання національного загального лексикону постав «Словник української мови» в 11 томах (СУМ, 1970—1980). І тепер — через понад чотири десятиліття від часу виходу останнього тому — за своїм обсягом і реєстром, рівнем лексикографічного опрацювання лексико-фразеологічної скарбниці української мови одинадцятитомник залишається неперевершеним досягненням українського словникарства. Він і досі є підґрунтям для створення нових лексикографічних праць. У ньому відпрацьовано теоретичні та практичні принципи параметризації словникового складу літературної мови: закладені авторським колективом базові засади створення словникового реєстру, структурування словникових статей різного типу і сьогодні є актуальними для формування різноманітних за жанрами та структурою, лексичним наповненням словників, є визначальними для безперервного розвитку національної лексикографії.

Від початку створення Інституту української мови НАН України в ньому активно продовжували роботу визначні лексикологи та лексикографи, відомі мовознавці Л.С. Паламарчук, Л.С. Скрипник, А.А. Бурячок, С.Г. Головащук, О.О. Тараненко, В.В. Жайворонок, Г.М. Гнатюк, В.О. Винник, Л.А. Юрчук, Л.О. Родніна та ін. Їхні теоретичні напрацювання і практичний досвід прислужилися насамперед у поступальному розвитку тлумачної української лексикографії.

На базі 11-томного СУМа з урахуванням системоцентричного словникового опису створено однотомний «Словник української мови» за редакцією В.В. Жайворонка (СУМЖ; Київ, 2012, 2-ге видання — 2016 р.). Порівняно із базовим СУМом змін зазнало теоретичне підґрунтя лексикографічного опису: принципи добору мовних одиниць, структура словникової статті, підходи до подання словотвірних і лексичних варіантів. У словнику творчо враховано досягнення лексикографічної практики за останні десятиліття. Він відображає насамперед зміни в лексичному складі української мови на зламі тисячоліть. Йдеться про назви реалій і поняття, пов'язаних з економікою, політикою, правом, інформатикою, промисловістю, спортом, телекомунікацією, модою тощо (*батман, балансер, валоризація, даосизм, делімітація, діоксин, епюр, мультиекран, оферент, шедула* тощо).

Було змінено, порівняно із СУМом, тлумачення утрадиційненої лексики, знято ідеологічні нашарування, обмеження, зважено на розширення переносного вживання слів, на динаміку експресивних та образних компонентів їхньої семантики.

Реєстр СУМЖ розширила етнокультурна лексика та фразеологія, тобто назви народних свят, обрядів, елементів народного побуту, звичаїв. Відгуком на соціокультурний і пізнавальний запит української національної спільноти було введення слів-етносимволів. Подамо для прикладу словникову статтю із СУМЖ:

ВІНОК, нка́, ч. Квіти, листя, гілки, і т. ін., сплетені в коло. *Плести в.;* *В. на могилі;* *Лавровий в.* (символ слави, перемоги); *Терновий в.* (символ

страждань); *В.* (низка) *цибулі*; *В.* (перен.) *тополь*; *В.* (перен.) *пісень*. // Ритуальний атрибут старовинних весняних обрядодій. // У весільному обряді — символ щасливого подружнього життя, продовження роду. // Ужив. як етнокультурний символ молодості, дівочої чистоти, цноти, кохання та дівування. *Голе й босе, а голова у вінку* (Номис). ◇ *В. надії* — за народним звичаєм — вінець для тих, кому не поталанило в коханні; *Загубіти* (*втрáтити*, *згубіти*) *в.* — втратити цноту. *Дівка в. утратила, тепер ходить смутна* (коломийка). // *змениш.-пестл.* *віночок, чка, ч.* *В хаті як у віночку* (дуже гарно, чисто). *Тепер вже пропав її в., коли ходила у садочок* (приказка — про втрату дівочства). // *прикм.* *вінко́вий, а, е.* // *присл.* *вінко́м.* *Викласти коси в.*

Гідним продовженням традицій академічної тлумачної лексикографії є створення «Словника української мови: Додатковий том» у 2-х книгах (СУМД, 2017; голова редколегії — П.Ю. Гриценко). Реєстр цієї праці сформовано кількома масивами: лексикою, що ввійшла в обіг від 80-х рр. ХХ ст.; словами, що не потрапили до СУМа з технічних або ідеологічних причин; зафіксованими в СУМі одиницями, тлумачення яких потребувало доповнення, переосмислення або уточнення, а також ілюстрування (*амброзія, волярня, інкський, кабашиник, мутант, неошатний, порожденниця, порізка, телешоу, фазенда* тощо). У реєстрі СУМД нові й застарілі (історизми та архаїзми) слова, частково і просторічні, а також діалектизми й жаргонізми — це той лексичний обшир, без якого неможливо відтворити просторову багатогранність і часову глибину слова як знака духовного та матеріального життя української нації. Зафіксовано, кодифіковано й терміни різних наукових і практичних сфер діяльності людини — загалом понад 35 тисяч слів (*аденовіруси, верп, зайцеподібні, мускаринин, олігомеризація, факторинг, хлороліз* тощо). Робота над СУМД засвідчила необхідність переходу тлумачної лексикографії на новий рівень: залучення у словництві найсучасніших технологій та інструментів, орфографічне вноормування складних і суперечливих випадків написання слів, створення якісно нової джерельної бази українських словників ХХІ ст.

Цінним довідником щодо синонімічних ресурсів української мови став академічний «Словник синонімів української мови» у 2 томах (ССУМ, 1999—2000; укладачі: Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук, Г.Н. Горюшина, Н.Є. Лозова, О.О. Тараненко, В.Б. Фридрак, Н.Ю. Мельник, О.І. Нечитайло, Л.О. Родніна). Працю, яка нараховує близько 9200 синонімічних рядів, створено на базі спеціально укладеної картотеки, сформованої на матеріалах авторитетних словників української мови, лексичної картотеки Інституту української мови НАН України, мовознавчих досліджень синоніміки української мови. Словник переважно ґрунтовано на матеріалах СУМа.

Досягнення академічної фразеографії останніх десятиліть повною мірою репрезентують «Фразеологічний словник української мови» у 2 книгах (ФСУМ, 1993; укладачі: В.М. Білоноженко, В.О. Винник, І.С. Гнатюк, В.Й. Горобець, В.В. Дятчук, В.П. Забеліна, Н.М. Неровня, Н.І. Пашков-

ська, О.П. Петровська, Н.П. Романюк, Т.О. Федоренко, Л.А. Юрчук) та однотомний «Словник фразеологізмів української мови» (СФУМ, 2003; укладачі: В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук, Н.М. Неровня, Т.О. Федоренко).

Теоретичні узагальнення досвіду фіксації та параметризації національної фразеології, аналіз текстуальних змін фразеологізмів у живому функціонуванні відображено в базових монографічних дослідженнях Л.С. Скрипник «Фразеологія української мови» (1973) та В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк «Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів» (1989).

У зазначених академічних словниках широко відбита загальноновживана фразеологія української мови, засвідчена в літературних текстах ХІХ—ХХ ст., уперше її витлумачено на засадах академічної лексикографії (представлені значення фразеологізмів, відзначена їх багатозначність, показано реальне функціонування фразеологічних одиниць на базі великої лексичної картотеки Інституту української мови НАН України), параметризовано за допомогою ремарок (схарактеризовано стилістичні особливості). Порівняно з тлумачним загальномовним словником у цій праці глибше й ширше опрацьовано різновиди фразеологічної деривації. У ФСУМ зафіксовані похідні граматичного, лексичного та семантичного типів (*зав'язати / зав'язувати світ (вік, віку) — світ зав'язаний; ласий (лакомий) шматок (кусок, кусник) — ласий шматочок; вуха в'януть (сверблять) — волосся в'яне; зводити / звести рахунки — позводити рахунки; збирати вершки [на молоці] — збирати / зібрати сметанку*).

Лексикографи Інституту прилучилися і до фіксації новітніх слів і значень. Як відомо, ця робота активізувалася в Україні з кінця 90-х рр. ХХ ст. Результатом цієї діяльності є підготовка та видання словникових матеріалів «Нові й актуалізовані слова та значення» (НСЗ, 2010; за редакцією О.М. Тищенко). У виданні засвідчено нову й актуалізовану лексику та фразеологію, а також слова, ще не потрапили до попередніх лексикографічних джерел, але поширені в сучасній мовній практиці. Призначення НСЗ — започаткувати академічну неографію, створити підґрунтя для комплексного неологічного словника, а згодом — для фундаментального словника української мови. НСЗ є посередником між первинним джерелом — узусом — та вторинним джерелом вищого рівня кодифікації — академічним загальномовним словником української мови (*валентинка, есемес, біло-розсинений, гроулінг* тощо).

Академічна теоретична лексикологія тривалий час розвивалася в аспекті удосконалення принципів перекладної лексикографії. Досі актуальні в цій царині праці Л.С. Паламарчука та С.І. Головащука. У жанрі двомовних словників відомий «Російсько-український словник» у 4 томах (РУС, 2011—2014; автори: І.О. Анніна, І.С. Гнатюк, С.І. Головащук, В.В. Жайворонок, В.Л. Іващенко, Н.Є. Лозова, О.М. Миронюк, Н.М. Неровня, І.А. Самойлова, Т.В. Цимбалюк-Скопненко). Це фундаментальний багаторічний лексикографічний проєкт, якому передував «Російсько-

український словник» у 3 томах, укладений в Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України (1968; автори: С.І. Головащук, Л.А. Коробчинська, М.М. Пилинський). І хоч чотиритомний РУС зберігає тісний зв'язок з попередніми виданнями, це цілком нова лексикографічна праця, у якій змінено та вдосконалено загальні принципи опису словникового складу порівнюваних мов, російської та української. Реєстр словника віддзеркалює актуальний стан лексичної, фразеологічної, паремійної підсистем сучасних української та російської мов, репрезентує істотні зміни в лексиці, фраземіці цих мов, що переживають процес активної трансформації через глобальні зміни історико-культурних умов на зламі ХХ—ХХІ ст.

Серед новітніх принципів лексикографічного моделювання, які виробляють словникарі Інституту української мови НАН України, — «зведення». Цей підхід дозволяє інтегрувати в одному джерелі реєстри багатьох словників із збереженням інформації за низкою визначальних параметрів.

Перший зведений словник в українській академічній лексикографії — «Український лексикон кінця ХVІІІ — початку ХХІ ст.: словник-індекс» у 3 томах (УЛ, 2017; голова редколегії — П.Ю. Гриценко). Сукупний реєстр УЛ близько 300 тисяч слів, що репрезентують словник української мови з широким спектром тематичних груп. УЛ укладено із дотриманням принципів історизму та системності. Джерельну базу словника склали 18 авторитетних лексикографічних праць, частина з них на сьогодні є важкодоступними для широкого кола читачів. Опрацьовано словники, які відбивають історію розвитку українського лексикону впродовж трьох століть і є важливими для системного аналізу закономірностей розвитку мови й суспільства. За індексами опрацьованих словників можна простежити, які зміни відбулися в активному й пасивному шарах мови, як розвивалося лексичне ядро мови. Тут зафіксовано фонетичні, семантичні й орфографічні зміни, які відбулися впродовж ХVІІІ—ХХІ ст.

Нині відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики працює над виробленням засад *лексикографічного моделювання мови творчої особистості*, зокрема письменника, публіциста, перекладача. Цей напрямок роботи передбачає оновлення лексико-фразеологічної бази академічного словництва та через фіксацію мовної практики творчої особистості уведення до загальномовного вжитку досі не зафіксованих у словниках тлумачного типу лексичних та фразеологічних одиниць. Лексикографічна модель словника мови творчої особистості має представити загалові індивідуально-авторське світосприймання письменства, лексичні маркери ідіостилів. Передбачений і прогностичний складник такого словника: відібрати та описати ті лексичні одиниці, які можуть бути оцінені як перспективний внесок мовної особистості в розвиток лексичного фонду української літературної мови.

На теперішній час джерельну базу академічної лексикографії оновлено за творами письменників і публіцистів ХХ—ХХІ ст. — Юрія Андру-

ховича, Олеся Гончара, Івана Дзюби, Оксани Забужко, Євгена Сверстюка та Григора Тютюнника, а також перекладів Миколи Лукаша.

Розробляючи концепцію *зведеного* «Словника мови творчої особистості ХХ—ХХІ ст.» (далі — СМТО) і працюючи над розділами колективної монографії «Теоретичні засади формування джерельної бази тлумачної лексикографії сучасної української літературної мови», науковці основну увагу приділяли розв'язанню актуальних проблем лексикографічного моделювання форми, семантики та сполучуваності слів, зафіксованих у мові творчої особистості. Авторський колектив передбачає випрацювання засад моделювання словникових статей такого лексикографічного джерела, що могло б виконувати й важливу додаткову функцію довідника з вивчення як рідної мови, так і української як іноземної.

Зазначений новітній словник у межах наявної типології словників за концепцією та принципами укладання є:

- за жанровою специфікою — багатоаспектний пояснювальний;
- за об'єктом дослідження — інтегральний (опису й поясненню підлягає не окрема мовна одиниця, а їхня сукупність, об'єднана якою-небудь спільною ознакою (форми чи змісту));
- за характером досліджуваних джерел — різножанровий мішаний (залучено твори різних авторів і різних жанрів: художньої літератури, публіцистики, перекладів, щоденників);
- за композицією — цілісний, завершений, однотомний;
- за принципом розташування матеріалу — алфавітний;
- за способом упорядкування матеріалу та кількістю досліджуваних авторів — зведений;
- за способом опису лексики — тлумачний лінгвістичний;
- за повнотою реєстру — диференційний (містить лексичні та фразеологічні одиниці різного типу як складники ідіолекту творчої особистості);
- за конститутивними ознаками (кількістю мов у словнику) — одномовний інтегральний (за винятком іншомовних прототипів, указівок на походження слова чи вислову, макаронічних вкраплень у цитатному матеріалі);
- за цільовим задумом — нормативний (містить усі лексикографічні параметри опису лексики, випрацьовані в академічних тлумачних словниках);
- за призначенням — довідковий (містить енциклопедичну, культурно-етнографічну та історичну інформацію в довідковій частині статей, яка увиразнить «лексикографічний портрет» слова чи словосполучення в індивідуально-авторській та в національній мовній картині світу українців);
- за метою створення — дослідницький (як база для укладання нового словника лексичного ядра української мови, а також для подальшого вивчення ідіолектів виокремлених для пілотного проекту творчих особистостей і українських мовних особистостей загалом);
- за статусом (лексикографічною традицією) — академічний.

Реєстр СМТО має кілька особливостей.

У змістовому плані він зумовлений матеріалом оригінальних (прозових, поетичних) та перекладних текстів, а у формальному — власне лексикографічному — поданням окремих лексем, зокрема й абревіатур, власних назв та похідних від них, а також словосполучень, фразеологізмів і авторських афоризмів.

Прикметна ознака реєстру СМТО — наявність неологізмів, не засвідчених досі в тлумачних словниках, а також актуальної, але досі не зафіксованої з різних причин у нормативних словниках лексики та фразеології. Користувачі словника знайдуть у ньому, крім широко потрактованих неологізмів (створених автором або використаних ним): 1) варіанти слів (лексичні, словотвірні, граматичні, фонетичні, правописні та семантичні), не зафіксовані в словниках, або які набули нового значення чи відтінку значення; 2) нові або ще не фіксовані поширені форми слів; 3) засвідчені лексикографічно, але не витлумачені чи не проілюстровані одиниці; 4) розмовну та стилістично забарвлену лексику; 5) стійкі словосполучення і фразеологізми; 6) пасивний словниковий склад, представлений застарілими словами, зокрема історизмами, й авторськими новотворами, які мають відповідники в загальнонародній мові, а в авторській мові використані з певною прагматичною функцією (наприклад, *бронзолиций, високооплачуваний, вільшення, гільйотинний, диван-ліжка, донкіхотський, дорога духовного оновлення, з висот Вавилонської вежі, зоряна пора, ложкою не повернути, наче гарячого борщу вхопив, хоч викинь* тощо).

СМТО має всі складники метамови традиційних тлумачних словників (наголос в описуваних одиницях реєстру, граматичні та стилістичні ремарки, позначки варіантів слів і типів фразеологізмів), повні описові й відсылні формули тлумачення, зведення варіантів слів і стійких сполучень слів, відтворено образні та переносні значення, зафіксовано порівняльні звороти. Тлумачна частина словника не має відсилань до слів, відсутніх у реєстрі словника з розгорнутими поясненнями їхнього значення. СМТО має певні типологічні риси та принципи побудови статті як самостійної структурної одиниці авторського словника-довідника: опис слова відповідно до його наповнення в мові автора, що передбачає своєрідний поділ словникової статті (значення, відтінки значення, у складі фразеологізму, історико-культурний коментар, довідка про походження та особливості авторського вживання), ілюстрації для розкриття всіх різновидів слововживання. Іноді читачеві для розуміння значення певної одиниці — лексичної чи фразеологічної — необхідні фонові знання. Подання доконечної інформації у спеціальній додатковій частині статті становить особливість метамови СМТО. У цій частині читач знайде відомості про джерело походження одиниці, обставини створення, порівняння з іншими назвами цієї реалії, інформацію про історичні умови її появи та побутування. Наприклад: **апокаліптічний*** [грец. *ἀποκάλυψη*, *ἀποκάλυψις* — виявлення, викриття], -а, -е. Який віщує смерть, страшний, жорстокий, безнадійний; апокаліпсичний. *Вік страшних пошестей*

чуми і мору — вік XV — вважався апокаліптичним (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 62). **Апокаліптичні випробування** див. **випробування**. — Від Апокаліпсис — назви однієї з книг християнської церковної літератури I ст. н. е. останньої книги Нового Заповіту, у якій зібрано пророчтва про кінець світу; пор. укр. відповідники Об'явлення, Одкровення св. Івана (Іоана) Богослова. — У СУМ і СУМД: прикм. до апокаліпсис; **кармелючок**, -а, ч., зменш.-пестл. Назва дитини, що протестує проти чого-небудь, не погоджується з чимось. *Миколаївна легенько погладила його блідою, в синіх прожилочках рукою по чорній стриженій голові й сказала: — Ну годі-бо, Зульфате, заспокойся... Кармелючок мій милий* (Гр. Тютюнник, Климово, 1984, 202). — Устим Якимович Кармалюк (Кармелюк) (1787—1835) — ватажок селянського руху на Поділлі в 1813—1835 рр., герой українського фольклору — шляхетний розбійник, заступник бідного люду.

За вимогами часу, з досвіду укладання вітчизняних і зарубіжних авторських словників передбачено створення словника в паперовому й електронному форматах. Зауважмо, що вже запроваджено як базу електронну лексичну картотеку для формування словника мови творчої особистості.

Укладаючи СМТО, лексикографи передбачали в рамках виконання планової теми «Теоретичні засади формування джерельної бази тлумачної лексикографії сучасної української літературної мови» (2016—2020 рр.) таку основну мету — дослідження ресурсів лексичної та фразеологічної систем сучасної української літературної мови, досі не зафіксованих у словниках тлумачного типу, здійснення їх лексикографічного моделювання в контексті розпрацювання принципів розвитку української авторської лексикографії і створення комплексних лінгвістично-енциклопедичних словників. Виконання пілотного проекту забезпечило необхідні умови для укладання нових тлумачних словників української мови, насамперед тлумачного словника активного типу із середнім обсягом реєстру (80—100 тис. реєстрових одиниць), що подаватиме оновлене актуальне лексичне ядро сучасної української мови.

Практична робота колективу лексикографів поєднана з теоретичним опрацюванням основ авторських словників, що репрезентувала монографія «Теоретичні засади формування джерельної бази тлумачної лексикографії сучасної української літературної мови». У ній апробовано аналіз мовних портретів творчих особистостей, кожен з яких виявляє специфіку мовних смаків і уподобань, має власні структурно-семантичні, лексико-граматичні пріоритети. Окрему увагу зосереджено на трактуванні, концепції, обґрунтуванні феноменів «мова творчої особистості», «авторська мова», «ідіолект», «мовна палітра письменника», «мовний світ письменника», а також на огляді стану авторської лексикографії в Україні та у світі, на моделюванні авторських словників, типах реєстрів і критеріях добору реєстру подібних словників, на форматі статті словника, подаванні історичної та лінгвокультурологічної інформації, на особливостях ілюстрування словникового матеріалу, на ремарках в авторському словнику та пояснювальній частині.

Крім власне лексикографічних проєктів, у відділі впродовж останніх 20-ти років проведено кілька персонознавчих конференцій, матеріали яких опубліковані в серії «Не все сплива рікою часу...», що започаткована в Інституті української мови. Книга «Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія» (2011) містить матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої пам'яті фразеолога, професора Лариси Григорівни Скрипник (1921—2004). Видання «Українська і слов'янська лексикографія» (2014) впорядковано на пошанування лексикографа й лексиколога, професора Леоніда Сидоровича Паламарчука (1922—1995). Матеріали конференції до 90-річчя від дня народження лексикографа й лексиколога Галини Макарівни Гнатюк (1927—2016) об'єднала «Галактика Слова. Галині Макарівні Гнатюк» (2020). Спів-автори з усієї України та низки європейських країн актуалізували важливі питання української та слов'янської тлумачної, перекладної, сучасної та історичної лексикології і лексикографії, сучасної та історичної фразеології та фразеографії, наголосили на проблемах методології укладання словників різних типів.

Теоретико-практичний доробок відділу лексикології, лексикографії (а від грудня 2016 р. і структурно-математичної лінгвістики) за 1991—2021 рр. відображають і монографічні дослідження. Зокрема це праця Т.В. Цимбалюк-Скопненко «Мова перекладу Миколи Лукаша: Фразеологія роману Мігеля де Сервантеса Сааведри “Дон Кіхот”» (1996), у якій здійснено зіставно-типологійний аналіз семантико-стилістичних особливостей, структурно-семантичних і функціональних модифікацій фразеологічних одиниць на матеріалі роману «Дон Кіхот» у перекладі Миколи Лукаша. Поетичну мову Є. Маланюка — одного з найяскравіших представників «Празької школи» — заналізовано в дослідженні О.М. Тищенко «Метафора Євгена Маланюка (семантико-функціональний аспект)» (2004). У монографії Л.І. Дідун «Фразеологізми із семантикою інтенсивності в сучасній українській літературній мові» (2019) виокремлено способи та засоби вербалізації категорії інтенсивності у фразеологізмах сучасної української літературної мови. Розробленню нових мовознавчих напрямків — лінгвістичній римології та римографії — присвячена книга Л.В. Мовчун «Українська рима в системі мови і в мовній практиці» (2020).

Праці лексикографів слугуватимуть теоретичним і практичним підґрунтям для подальшого розвитку лексикології, лексикографії, фразеології і фразеографії української мови.

Особливу увагу звертаємо на відновлення спеціалізованого академічного видання — щорічника «Лексикографічний бюлетень» (від 2004 року). Він знову побачив світ після тривалої перерви. Дев'ять його випусків вийшли друком у 1951—1963 рр. в Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР. Це науково-практичне видання відбиває основні напрямки розвитку української лексикології та лексикографії. Рубрика «Лексикографія, лексикологія, фразеологія: теорія та практика» об'єднує матеріал, спрямований на розв'язання актуальних проблем лексикографії, лексикології,

фразеології, корпусної лінгвістики, комп'ютерної лексикографії та різноаспектного аналізу мовного матеріалу.

Започаткована з 14-го випуску збірника рубрика «Словникові матеріали» знайомить із лексикографічним доробком як науковців відділу, так і колег з України. У ній представлено матеріали до «Словника фразеологічних синонімів Миколи Лукаша», «Словника граматичного керування дієслів», «Словника граматичного керування прикметників», «Словника римового гнізда лексеми Україна», матеріали Архівної лексичної картотеки Інституту української мови НАН України тощо. Сторінки щорічника присвячуємо й апробації новітнього «Словника мови творчої особистості ХХ — початку ХХІ ст.».

Про видатних мовознавців, чий науковий здобуток є неоціненним внеском у розвиток української лексикографії, лексикології та фразеології, можна прочитати в рубриці «Персоналії». Вона об'єднала розвідки про теоретичні та практичні напрацювання П.Й. Горещького, Л.С. Паламарчука, В.С. Ільїна, С.І. Головашука, А.А. Бурячка, Л.С. Скрипник, Л.А. Юрчук, Л.О. Родніної, Г.М. Удовиченка, Г.М. Гнатюк, В.В. Жайворонка, В.О. Винника та ін.

У рубриці «Рецензії, анотації» вміщено відгуки дослідників на різні лексикографічні праці, як-от «Словник-довідник назв осіб за видом діяльності» (2009), «Український молодіжний сленг: сучасна картина світу» (2010), «Словотворчість незалежної України. 1991—2011: Словник» (2012), «Словник волинських фразеологізмів» (2013), «Лексико-словотвірні інновації. 2012—2013: Словник» (2014), «Мова — не калька: патріотичний словник гарної української мови “Говорімо гарно!”» (2014) тощо.

Інформацію про важливі події в науковому житті, зокрема конференції за участі колег відділу, що відбулися в Інституті, в університетах України чи за її межами, представляє рубрика «Хроніка».

«Лексикографічний бюлетень» презентує зацікавленій спільноті наукове життя відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики, знайомить із лексикографічним доробком Інституту української мови НАН України, з актуальними питаннями теорії та практики сучасної лексикографії, виданнями нових словників та дослідженнями з різних проблем укладання словників, подіями в лексикографічному товаристві в Україні та за кордоном.

Одним із важливих напрямків роботи лексикографів є і проект зі створення комп'ютерної системи «Архівна картотека». Це — цифровий формат лексико-фразеологічних матеріалів Комісії для складання словника живої української мови Всеукраїнської Академії наук, створений у 2018 р. за підтримки Українського культурного фонду. Ідеться про картотеку «Російсько-українського словника» за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова (1924—1933), яка є цінним історичним джерелом для подальшого вивчення. Осмислення матеріалів архівної картотеки свідчить про її незмінну актуальність. Необхідно також наголосити, що вона містить матеріали втраченого 4-го тому «Російсько-українського словника» (1924—1933).

Отже, за період незалежної України академічна лексикологія і лексикографія зробила поступ до укладання та видання нових тлумачних, перекладного, спеціалізованих, зведених словників. Лексикографи-науковці підготували та опублікували низку ґрунтовних монографічних теоретико-практичних праць. Ініційовано й проведено кілька наукових міжнародних форумів, які сприяли популяризації української лексикології та лексикографії поза межами України, поширенню практичного досвіду, методологічних пріоритетів українського словництва. Знаковим кроком є початок оцифрування матеріалів архівної картотеки, що фактично набула статусу історико-культурної пам'ятки, яка потребує особливого ставлення до неї та наукової оцінки. Реєстри укладених і опублікованих словників, поповнювана картотека опрацьованих текстів різних сфер уживання та функціонування української літературної мови слугуватимуть базою для створення тлумачного словника активного типу, над укладанням якого зараз зосереджені лексикографи відділу. Перспективи академічної лексикографії пов'язані із стабільно активним опрацюванням як історичних класичних, так і новітніх джерел української літературної практики для створення різножанрових довідкових лексикографічних моделей літературної практики, а також із відстеженням актуальних процесів кодифікації українського лексикону.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- НСЗ — *Нові й актуалізовані слова та значення: словникові матеріали (2002—2010)*. (2010). Київ.
- РУС — *Російсько-український словник: у 4 т.* (2011—2014). Київ.
- ССУМ — *Словник синонімів української мови: в 2 т.* (1999—2000). Київ.
- СУМД — *Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2-х кн.* (2017). Київ.
- СУМЖ — Жайворонок, В.В. (ред.). (2012). *Словник української мови*. Київ.
- СФУМ — Білоноженко, В.М., Гнатюк, І.С. (уклад.). (2003). *Словник фразеологізмів української мови*. Київ.
- УЛ — *Український лексикон кінця XVIII — початку XXI ст.: словник-індекс: у 3-х т.* (2017). Київ.
- ФСУМ — Білоноженко, В.М., Винник, В.О. (уклад.). (1993). *Фразеологічний словник української мови*. Київ.

LEGEND

- НСЗ — Baloh, V., Lozova N., Tymenko, L., Tyshchenko, O. (2010). *Novi i aktualizovani slova ta znachennia: Slovnykovi materialy (2002—2010)*. Kyiv: Vydavnychy dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- РУС — Holovashchuk, S., Hnatiuk, I., Zhaivoronok, V. (Eds.). (2011—2014). *Rosiis'ko-Ukraïns'kyi slovnyk* (4 vols.). Kyiv: Znannia (in Ukrainian).
- ССУМ — *Slovnyk synonimiv Ukraïns'koï movy* (2 vols). (1999—2000). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- СУМД — *Slovnyk Ukraïns'koï movy v 11 tomakh. Dodatkovyi tom* (2 vols). (2017). Kyiv: Vydavnychy dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- СУМЖ — Zhaivoronok, V.V. (Ed.). (2012). *Slovnyk Ukraïns'koï movy*. Kyiv: Vydavnychy tsentr "Prosvita" (in Ukrainian).
- СФУМ — Bilonozhenko, V.M., Hnatiuk, I.S. (Eds.). (2003). *Slovnyk frazeolohizmiv Ukraïns'koï movy*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

- УЛ — Hrytsenko, P.Iu., Horodens'ka K.H., Diundyk, O.A., Karpilovs'ka, Ie.A. (Eds.). (2017). *Ukraïns'kyi leksykon kintsia XVIII — pochatku XXI st.: Slovnyk-indeks* (3 vols.). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- ФСУМ — Bilonozhenko, V.M., Vynnyk, V.O. (Eds.). (1993). *Frazeolohichniy slovnyk ukraïns'koï movy* (2 vols.). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Статтю отримано 17.06.2021

Lilia Didun, Candidate of Sciences in Philology, Researcher in the Department of Lexicology, Lexicography, and Structural and Mathematical Linguistics, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: lilia-didun@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5061-8138>

Zinaïda Kozyrieva, Candidate of Sciences in Philology, Senior Researcher in the Department of Lexicology, Lexicography, and Structural and Mathematical Linguistics, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: zinaidakozyreva@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6880-3067>

UKRAINIAN ACADEMIC LEXICOGRAPHY: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

This paper offers an overview of dictionaries of Ukrainian compiled by lexicographers of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine since the Institute's foundation; it is devoted to the Institute's thirtieth anniversary.

The article addresses a question as to whether modern Ukrainian academic lexicography is ready to meet the public life needs in independent Ukraine testifying to the devotion to tradition. The *Slovnyk Ukraïns'koï Movy* (*Ukrainian Dictionary*, 1970—1980) in 11 volumes served as the basis for both the *Slovnyk Ukraïns'koï Movy* (*Ukrainian Dictionary*, 2012) and *Slovnyk Ukraïns'koï Movy v 11 Tomakh: Dodatkovyi Tom* (*Ukrainian Dictionary in 11 Volumes: Additional Volume*, 2017) in 2 books, which reflects continuation of tradition of the academic explanatory lexicography. In 1999—2000, the academic edition of the *Slovnyk Synonimiv Ukraïns'koï Movy* (*Ukrainian Dictionary of Synonyms*) in 2 volumes was published. It became a valuable reference publication in the national monolingual lexicography. In phraseography, the latest achievements are represented notably by the *Frazeolohichniy Slovnyk Ukraïns'koï Movy* in 2 volumes (*Ukrainian Phraseological Dictionary*, 1993) and the *Slovnyk Frazeolohizmiv Ukraïns'koï Movy* (*Ukrainian Dictionary of Phraseologisms*, 2003). The neographic direction is represented by dictionary materials *Novi i Aktualizovani Slova ta Znachennia* (*New and Updated Words and Meanings*, 2002-2010), whereas the *Rosiis'ko-Ukraïns'kyi Slovnyk* (*Russian-Ukrainian Dictionary*, 2011—2014) in 4 volumes covers the field of the translated academic lexicography. The two dictionaries are of great importance to the Ukrainian academic lexicography in general, namely the combined dictionary of the *Ukraïns'kyi Leksykon Kintsia XVIII — Pochatku XXI Stolittia* (*Ukrainian Lexicon of the Late 18th — Early 21st Century: Dictionary-Index*, 2017) in 3 volumes and *Slovnyk Movy Tvorchoï Osobystosti XX — pochatku XXI Stolittia* (*Dictionary of the Language of Creative Personality in 20th — early 21st Century*). The latter contains references significant for reflecting the lexical and phraseological structure of Standard Ukrainian. Finally, reestablished in 2003 the annual *Leksykohra-fichniy Biuleten'* (*Lexicographic Bulletin*) covers issues related to the history of lexicography, making of dictionaries of different types, and the Ukrainian vocabulary, lexicology, and phraseology.

Keywords: *explanatory lexicography, source basis of lexicography, synonym dictionary, phraseological dictionary, combined dictionary, author's lexicography, neography, linguopersonology.*